

FATİH SULTAN MEHMED HAN

Editör

Prof. Dr. Fahameddin BAŞAR

FATİH SULTAN MEHMED VAKIF ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

İstanbul 2018

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI: 32

Fatih Sultan Mehmed Han

Editör: Prof. Dr. Fahameddin Başar

Bilim Kurulu

Prof. Dr. M. Fatih Andı, Prof. Dr. Abdülkadir Özcan, Prof. Dr. Nihat Öztoprak

ISBN 978-605-2386-14-9

e-ISBN 978-605-2386-13-2

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları

Zeyrek Mahallesi Büyükkaraman Cad. No: 53 Fatih / İstanbul

Tel: 0212 521 81 00

Faks: 0212 521 84 84

Web: www.fsm.edu.tr

E-Posta: yayinevi@fsm.edu.tr

Yayınevi Sertifika No: 33542

İstanbul, Haziran, 2018

Genel Yayın Yönetmeni: Lütfü Kılınç

Tasarım: Öğr. Gör. Mustafa Eren, Emre Ak, Zeynep Küçüker, Hasan İygi

Kapak Görseli

Şiblizâde Ahmed tarafından 1480'li yıllarda yapılmış Fatih Sultan Mehmed minyatürü (TSMK, H.2153, 10a); Arka kapak: Fatih Sultan Mehmed'in tuğrası (Ferman ve belgelerden hareketle Prof. Dr. M. Hüsrev Subaşı)

Baskı: Aktif Matbaa ve Reklam Hiz. San. Tic. Ltd. Şti.

Söğütlüçeşme Mahallesi Halkalı Cad. No: 245/1A Küçükçekmece/İstanbul

Tel: 0212 698 93 54-55 Web: www.aktifmatbaa.com E-posta: aktifajanda@gmail.com

Matbaa Sertifika No: 13978

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Kütüphanesi CIP

Fatih Sultan Mehmed Han / editör Fahameddin Başar -

İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2018.

570, [21] s. ; 24 cm. – (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 32)

ISBN 978-605-2386-14-9 / e-ISBN 978-605-2386-13-2

I. II. Mehmed (Fatih Sultan Mehmed), Osmanlı Padişahı, 1432-1481

I. Başar, Fahameddin II. Dizi

DR501/.F38 2018

956.101521092/FAT 2018

Copyright © Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2018

“*Fatih Sultan Mehmed Han*” kitabında yayımlanan yazıların yasal ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Kitabın yayın hakkı Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'ne aittir. Kitabın hiçbir bölümü yayıncının izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi, kayıt yöntemiyle veya başka bir yöntemle çoğaltılamaz, bir veri muhafaza sisteminde saklanamaz veya iletilemez. Kaynak göstermek kaydıyla alıntı yapılabilir.

DEVLET KURUCU VE KANUN KOYUCU OLARAK FATİH SULTAN MEHMED

Abdülkadir ÖZCAN*

İslâm hukukunun kaynağı dörttür. Bunlardan Kur'an ve Hadis aslı, kıyas ve icma ise tali niteliktedir. Ancak Arap ve Türk İslâm devletlerinde şer'î hukukun yanında örfî hukukun da uygulandığı bilinen bir gerçektir. Muhammed Hamidullah gibi bazı İslâm âlimleri "örf"ü de İslâm hukukunun kaynaklarından saymışlardır¹. Ancak daha ziyade devlet idaresi ile ilgili bu hukukun kuralları için "kanun" kavramı kullanılmıştır. Kökeni Yunancaya, hatta İbraniceye uzanan bu kavram Arap devletleri zamanında İslâmî literatüre girmiş, Osmanlılar tarafından da çokça kullanılmıştır.

İlk Türk siyasetnamelerinden olan *Kutadgu Bilig*'de Türk devlet anlayışı da ele alınır. Yusuf Hashâcib bu eserinde devletin bekası için adaletin güvencesi olan kanunun vazgeçilmezliğini vurgular. Yine ona göre hükümdarın mutlak otoritesini adalet sınırlar. Kurucu bir hükümdar da mutlaka töre yani kanun koymalıdır. Eski Türklerde bu anlayış Oğuz Han'a kadar götürülebilir.

Ünlü *Siyasetnâme*'sinde Eski İran Sasanî geleneğini yansıtan ünlü Selçuklu veziri Nizamülmülk de hükümdarın aslı görevinin tebaasının refahı için adaleti sağlamak olduğunu belirtir².

Eski Türk-Moğol geleneğinde kanun yapma hep var olmuştur. Ünlü *Cengiz Yasası* 'töre'nin yasallaşmasından başka bir şey değildir. Moğol İmparatorluğu'nun hukukî ve askerî işlerini düzenleyen bu kurallara Cengiz Han da ilavelerde bulunmuş ve yürürlüğe sokmuştur. Bu ünlü yasa daha sonra İslâm

* Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

1 Muhammed Hamidullah, "İslâm Hukukunun Kaynaklarına Dair Yeni Bir Tedkik", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, I/1-4, İstanbul 1954, s. 63-67.

2 *Siyasetnâme*, trc. Nurettin Bayburtluğil, İstanbul 1981, s. 35-46.

dinini kabul eden Moğol devletlerinde ve bu arada Timurlular'da da uygulanmıştır³. Timur'a izafe edilen *Tüzükât* da aynı kategoriye dahil edilebilir⁴.

İslâm dünyasını zor durumda bırakan Şii ve Haçlı saldırılarına karşı güçlü devlete büyük ihtiyaç vardı. Bu devleti ayakta tutacak en önemli faktör ise örfî/kanunî kurallar idi. Bu kurallar sultanın emirleri olarak çıkar ve yasa olarak anılırdı. Devlet düzeniyle ilgili kanun çıkarılmasını el-Mâverdi (ö. 1058) gibi fakihler de desteklemişler ve “Şer’-i mübînin tatbîkine güvence altına alan bir otorite” olarak nitelemişlerdir. Müslüman halkın bekası, düzeni ve şeriatın uygulanmasına dayalı bu anlayış Osmanlı Devleti’nde de geçerliliğini korumuş, “Şer’ ve Kanun” ile “Din ve Devlet” kavramları yan yana kullanılmıştır. Nitekim doğrudan çağdaş bir kaynak olarak Fatih dönemi anlatan *Târih-i Ebü'l-feth*'in müellifi Tursun Bey'e (ö. 1491'den sonra) göre, toplum padişahın varlığına ve mutlaka sivil otoriteye muhtaçtır⁵. İslâmî anlayışa göre ulû'l-emr helâli haram ve haramı helâl yapmama şartıyla bazı hususlarda kanunlar çıkarabilirdi. Yani bir hükümdar hükmü altındaki arazinin idaresine, kamu ve idare hukukuna dair yasalar çıkarabilir, hatta had ve kısas cezaları dışında tazir hakkını kullanabilirdi. Fakat şer’-i şerîfe zıt bir örfün kanun haline gelmesi söz konusu olamazdı. Bir hükümdar mal, can, ırz masumiyetine, zayıfın himayesine ve toplum yararına aykırı yasalar koyması halinde tahttan indirileceğini bilirdi. Osmanlı uygulamasında şer’î hükümlere “*ahkâm-ı şer’iyye*” örfî hukuk kurallarına ise “*kavânîn-i örfiyye*” denilmiştir.

* * *

Devlet kuran Türk hükümdarlarının kanun yapmalarının gelenek haline geldiği söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi döneminde ilk örfî kanunların çıkarıldığı, daha sonra ihtiyaç duyuldukça her padişah döneminde yenilerinin yapıldığı bilinmektedir. Osmanlı kroniklerinde bu düzenlemelerden söz edilmektedir. Ancak kuruluş döneminde (1299-1453) bu kanunların *kanunnâme* şeklinde tedvin edilmiş olduğuna dair yeterli bilgiye sahip değiliz. Yazılı bilgi eksikliğinin başlıca sebebinin, devletin geçirdiği badireler, özellikle Fetret Devri gibi yaşanan kesintiler olduğu söylenebilir.

3 Mustafa Kafalı, “Cengiz Han”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul 1993, s. 369.

4 *Tüzükât-ı Timur - Timur'un Günlüğü ve Başarı Prensipleri*, haz. Taragay Bahadıroğlu, trc. Kutlukhan Şakirov - Adnan Aslan, İstanbul 2004.

5 *Târih-i Ebü'l-feth*, nşr. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 10 vd.; Halil İnalçık, “Türk Tarihinde Türe (törü) ve Yasa Geleneği”, *Doğu - Batı*, sy. 13 (Kasım - Aralık - Ocak 2000-2001), s. 65 vd.; aynı müellif, “Şeriat ve Kanunnâme”, *Osmanlı'nın İzinde - Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, haz. Feridun M. Emecen, İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu, İstanbul 2013, II, 121-124.

Padişahlara yasama hakkının sadece şeriatın serbest bıraktığı alanlarda olduğu unutulmamalıdır. Nitekim Osmanlı padişahlarının bazı örfi uygulamaları yasalaştırırken ulemaya danıştıkları bilinmektedir. Devletin ilk idarî ve mülkî teşkilâtını yapan Osman Gazi (1299–1324) zamanında pazar vergisi demek olan “*bâc-ı bâzâr*”ın çıkarıldığı malumdur⁶. Bu örfî hukuk alanında çıkarıldığı bilinen ilk Osmanlı yasasıdır. Orhan Gazi (1324-1362) zamanında Bursa, İznik, İzmit ve Edirne’nin fethiyle büyük bir devlete dönüşen ülkede daha kalıcı idarî, adlî ve askerî düzenlemeler yapılmıştır. I. Murad Hudavendigâr (1362-1389) zamanında Balkanlar’da yapılan fetihler ve Anadolu’da gerçekleştirilen ilhaklarla vasal devletlerden oluşan bir imparatorluğa dönüşen Osmanlı Devleti mülkî alanda eyalet ve sancaklara bölünmüş, askerî alanda ise kapıkulu ocaklarından yeniçeri ve acemi ocakları kurulmuş; timar sistemi rayına oturtulmuştur. Asker ihtiyacı için savaş esirlerinden yararlanılması için “Pençik Kanunu” çıkartılarak yürürlüğe konulmuştur⁷. Babasının vasal imparatorluğunu merkezî imparatorluğa döndürmeye çalışan Yıldırım Bayezid (1389-1402) döneminde daha önceki kanunlar uygulanmaya devam edilmiş, bunlara birkaç maden yasası ile vilayet kadılarına yönelik resm-i kismet⁸ ve sicil akçesi yasaları gibi yenileri eklenmiştir⁹. Yıldırım’ın Timur’a yenilmesinden sonra başlayan Fetret Dönemi’nde (1402-1413) ve ömrü ülke birliğini sağlamakla geçen Çelebi Mehmed zamanında (1413-1421) yeni kanun çıkarılıp çıkarılmadığı bilinmemektedir. Ancak fetihlerin durması sebebiyle Pençik Kanunu’nun uygulanamaması yüzünden Osmanlı tebaası Hıristiyan ailelerden devşirme yapılmasının bu dönemde yaygın hale geldiği genellikle kabul gören bir gerçektir. Aynı şekilde bunun oğlu II. Murad (1421-1444; 1446-1451) zamanında eski uygulamaların devam ettirildiği, bu arada devşirme işlerinin bu dönemde bir kanuna bağlandığı söylenebilir.

* * *

İstanbul’un fethinin Osmanlı Devleti’nin tarihinde çok önemli bir hadise olduğu malumdur. Bu büyük fetihle Doğu Roma (Bizans) oyunlarına

6 Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Âli Bey, İstanbul 1332, s. 19-20. Bu vergi hakkında bkz. Fahmeddin Başar, “Osmanlıların Kuruluş Döneminden İtibaren Alınmaya Başlanan İlk Ticarî Vergi Bâc-ı Bazâr’a Dâir”, *Osmanlı Öncesi İle Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri (9-10 Mayıs 2002)*, *Bildiriler*, I, İstanbul 2003, s. 165-180.

7 Abdülkadir Özcan, “Pencik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 34 (İstanbul 2007), s. 226-228.

8 Resm-i kismet, kadıların veya kassam denilen görevlilerin askerî sınıfın miras taksimi gibi işlerden aldıkları vergi demek olup “kismet-i askerîye” olarak anılırdı.

9 Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1990, I, 255-259.

son verilmiş, Devlet-i Aliyye'nin iki yakası bir araya gelmiş ve kuruluşu tamamlanmıştır. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nin gerçek kurucusunun Fatih Sultan Mehmed olduğu veya kuruluşun onun tarafından tamamlandığı söylenmelidir. Bu padişahın kurucu şahsiyetinin bir başka göstergesi ise, uygulanmakta olan örfi kuralları ilk defa kanun mecmualarında toplatmış olmasıdır. Bu yönüyle Fatih Sultan Mehmed'in efsanevi Türk hükümdarı Oğuz Kağan, Cengiz Han ve Emir Timur gibi devlet kurucu ve kanun koyucu hükümdarlar arasında yerini almış olduğu bir gerçektir. Gerçekten günümüze ulaşan en eski yazılı kanun metinleri onun zamanından kalmadır. Bunlardan ikisi umumi nitelikte olup, devletin merkez ve taşra yönetimiyle ilgilidir. Diğerleri ise tapu-tahrir yani kadastro, ihtisap, gümrük ve darphane gibi hususlara dairedir. Bunlar dışında Fatih'in merkez ve taşra idaresiyle ilgili çok sayıda kanunnâme çıkarttığı da bilinmektedir. Aşağıda ana hatlarıyla Fatih Sultan Mehmed döneminde çıkartılan kanunlar ile bunların *kanunnâme* adı altında tedvininden oluşan eserlerden söz edilecektir.

Kanûn-ı Padişâhî

Fatih Sultan Mehmed'in çıkardığı ilk umumî kanunnâme *Kanûn-ı Pâdişâhî* veya *Kanûn-ı Osmânî* adıyla anılır ve askerî kesim dışındaki vergi mükellefi olan reâyâ ile ilgili hükümleri kapsar. Tedvin tarihi fetihten hemen sonra olup, günümüze ulaşan ve Viyana Milli Kütüphanesi'nde bulunan tek yazması 893 (1488) yılında istinsah edilmiştir. Fasil adı altında dört bölümden oluşur. Bunlardan ilk üçü ceza hukukuna dair olup burada zina, kavga, dövüş, sövme, adam öldürme, içki, hırsızlık, yalan, iftira ve namusa yönelik suçlara verilecek cezalar hakkında hükümler yer alır. Dördüncü fasılda vergi mükellefi tebaanın yükümlülükleri, gümrük vergileri ve timar düzenine dair hükümler bulunur. Kanunnâmenin sonunda yörüklerle, cebelülere ve evli Hıristiyanlara dair hükümler bulunmaktadır. Muhtevastaki hükümlerin herkesi ilgilendirmesi *Kanun-ı Pâdişâhî*'yi umumî hale getirir. Buradaki hükümlerin kuruluş devrinin uygulamalarını ihtiva ettiği rahatlıkla söylenebilir¹⁰. Bu kanunnâme, daha sonraki dönemlerde çıkarılacak kanun hükümleri için esas olmuştur.

10 *Kanûn-ı Pâdişâhî*'nin ilk neşrini Friedrich von Kraelitz yapmıştır (*Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte*, Wien 1921, I, 13-48. Ondan naklen bkz. Barkan, *a.g.e.*, s. 387-395 ve Akgündüz, *a.g.e.*, I, 346-366.

Kanunnâme-i Âl-i Osman

Merkezî nitelikte olan *Kanunnâme-i Âl-i Osman* ise askerî denilen yönetici sınıfı ilgilendiren bir teşkilât ve teşrifat kanunnâmesidir. Fatih'in saltanatının son yıllarında tertip edildiği anlaşılan *Kanunnâme-i Âl-i Osman* geleneksel kuralları bir araya getirmekle eski İslâmî Türk devletlerinin geleneğini de yansıtmaktadır. Osmanlı Devleti'nde örfî hukukun en yetkili sorumlusu ve temsilcisi nişancıdır. Adı geçen kanunnâme de dönemin nişancısı Leys(Leysi)zâde Mehmed Efendi tarafından derlenmiştir. Leyszâde yazdığı önsözde mealen şunları ifade eder: “*İstanbul fethi nasip olduğunda daha önce büyük cedleri zamanındaki mazbut kanunlar defter olunmamıştı. Sultan Mehmed bunların eksik olan yerlerini kendileri isabetli fikirleriyle tamamlamışlardır*”. Divan-ı Hümâyundan çıkan hükümlerin dönemin padişahının ağzından kaleme alındığı malumdur. Bu hükümlere hatt-ı hümâyun veya ferman da denirdi. Fatih'in bu kanunnâmesi de baş kısmında ifade edildiği gibi bir hatt-ı hümâyundur ve nişancı tarafından bizzat bu padişahın ağzından kaleme alınmıştır. *Kanunname*'nin en önemli özelliği “*Bu Kanunnâme atam ve dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur*” şeklindeki takdim cümlesinde ifadesini bulur. Böylece Fatih Sultan Mehmed öteden beri uygulanmakta olan kuralları bir kitap haline getirdiğini belirtmekte ve devamlı; “*evlâd-ı kirâmum neslen bâde neslin bununla âmil olalar*” demekle de haleflerinin bu *Kanunname*'yi uygulamalarını istemektedir. Bu daha önce örneği pek görülmemiş bir taleptir. Zira Sultan Mehmed yeni hükümdarın eski kuralları tamamen veya kısmen kaldırma yetkisinin bulunduğunu biliyordu. Ancak Fatih, sanki kendisini kanun koyucu olarak özel bir yer vermek istemekte ve merkezî imparatorluğun gerçek banisi olduğunu vurgulamaktadır. Fakat ilerleyen sayfalarda, “*bu kadar ahvâl-i saltanata nizâm virildi. Şimden sonra gelen evlâd-ı kirâmum dahi ıslâha sa'y itsünler*” derken, derlettiği ve yaptığı kanunların zamanla değişebileceğini, yenilerinin ilave edilebileceğini kabul etmekle de hukuk ve devlet anlayışını göstermiş olmaktadır¹¹. Gerçekten başta oğlu II. Bayezid olmak üzere torunu Yavuz Sultan Selim ve özellikle bunun Kanuni

11 *Kanunnâme-i Âl-i Osman* Viyana nüshasına dayanılarak Mehmed Arif Bey tarafından *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası (TOEM)* ilavesi olarak 1330 yılında yayımlanmıştır. Ancak tek nüsha olması hasebiyle ünlü İslâm hukukçularından Ali Himmet Berkî tarafından sahteliği öne sürülmüşse de, yeni nüshalarının bulunması ile tarafımızdan mukayeseli neşirleri yapılarak bilim dünyasının hizmetine sunulmuştur: “Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı*, İstanbul 1982, sayı 33, s. 7-56; *Kanunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırılmış Metin)*, İstanbul 2003, 2007; *Atam Dedem Kanunu - Kanunnâme-i Âl-i Osman*, İstanbul 2012 ve 2017.

sıfatıyla anılan oğlu Sultan I. Süleyman'ın örfi alanda çok sayıda kanunlar yaptıkları bilinmektedir¹². Kanun koyucu yönüyle Fatih Sultan Mehmed Orta Asya geleneğinin temsilcisi görünümündedir. Yukarıda sözü edildiği gibi Cengiz Han da bir yasa toplatmış ve bunu daha sonra gelen halefleri ikmal etmişlerdir. Fatih de bu kapıyı açık tutmuştur. Nitekim 16. yüzyıl sonlarından itibaren bu *Kanunnâme-i Âl-i Osman*'a "*kanûn-ı kadîm-i Sultan Mehmed*" şeklinde atıflar yapılmıştır. Muhteva bakımından *Kanunnâme-i Âl-i Osman* üç bölümden teşekkül eder: Bunlardan ilki devlet ileri gelenlerinin teşrifattaki/protokoldeki yerlerine; ikincisi devlet ve saltanat işlerinin tertip ve düzenine; üçüncü bölüm ise bazı suçlar ve cezaları ile makam sahiplerinin gelirlerine tahsis edilmiştir. Son kısımda ayrıca yüksek rütbeli devlet görevlileri ile hanedan mensuplarına dair elkap örnekleri de yer almaktadır.

Kanun-ı Kitâbet-i Vilâyet

Bu iki genel kanunnâmeden başka Fatih Sultan Mehmed belli bir hususa dair kanun niteliğinde fermanlar da çıkarmıştır. Bunlardan *Kanûn-ı Kitâbet-i Vilâyet*, adından da anlaşılacağı üzere tam bir tapu-tahrir (kadastro) kanunu olup, konusu itibarıyla belki de dünyada bir ilk olduğu düşünülebilir. Osmanlılarda Yıldırım Bayezid (1389-1402) zamanından beri arazi tahririnin yapıldığı malum ise de, yazım kurallarının bir mecmuada toplandığı bilinmemektedir. Ancak bu kanunnâmenin bir yerinde "*babam Hudâvendigâr rûhu için*" ifadesinden, sanki Yıldırım Bayezid zamanından kalmış olabileceği akla gelmektedir. Zira "Hudâvendigâr" sıfatı Osmanlı sultanlarından I. Murad için kullanılmış olup, bu padişah da Yıldırım'ın babasıdır. Yıldırım Bayezid döneminden günümüze yazılı bir kanun metni ulaşmamıştır. Fatih Sultan Mehmed'in bu uygulamaları kanunnâme haline getirdiği ve bunların bize ulaştığı ise kesindir. Tedvin tarihi tespit edilememekle birlikte, *Kanun-ı Kitâbet-i Vilâyet*'in eskiden beri yürürlükte olan kuralların derlenmesiyle teşekkül ettiğinde şüphe yoktur. Üçü İstanbul kütüphanelerinde, biri Paris Milli Kütüphanesi'nde olmak üzere günümüze dört yazma nüshası ulaşan bu kanunnâmede, fethedilen yerlerin nüfusu, arazinin durumu gibi hususlar "muharrir-i me-malik" veya il-yazıcı denilen görevli ile defter emini tarafından tahririn nasıl yapılacağı belirtilmektedir. Bu arada yazımı yapılan arazinin türü ile

12 Genel olarak bkz. Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları. Kanunlar*, I, İstanbul 1943; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, I-IX, İstanbul 1990-1996.

kapsadığı köyler, mezralar, ormanlar, kışlaklar; toprağın türü, varsa sahipleri, reayası, gelir durumları ve devlete olan vergi yükümlülükleri gibi meselelerin kaydı yapılmıştır¹³.

İhtisap Kanunnâmesi

Fatih Sultan Mehmed döneminin bir başka kanunnâmesi **ihtisaba** yani **bedî işlere** dairdir. *İhtisâb Kanunnâmesi* olarak adlandırılabilir bu kanun mecmuasında, esnafın alım-satım işlerinde aşırılığa kaçmamalarına; hayvan derilerinin yüzülme esnasında delinmemesi için metal bıçak değil, kasbâne denilen bağırsaktan yapılmış kesici aletin kullanılmasına özen gösterilmesine; et fiyatlarına narh ile koyun ve keçi etlerinin karıştırılmadan ayrı ayrı satılmasına dair hükümler yer almaktadır¹⁴. Günümüze II. Bayezid ve daha sonraki dönemlerde tedvin edilmiş Bursa, Edirne ve Medine vs. gibi şehirlere dair ihtisap kanunları da intikal etmiştir.

Gümrük Kanunnâmesi

1481 yılında düzenlenmiş olan ve bilinen tek yazma nüshası Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunan altı maddelik *Gümrük Kanunnâmesi*'nde ise emtia ticareti yapan müslümanlardan, zimmîlerden ve harbî kefereden alınacak gümrük vergilerinden söz edilmektedir. Ezcümle deniz yoluyla Venedik'ten ve Ceneviz'den mal getiren ticaret gemilerinden satsın satmasın yüzde dört; Müslüman veya haraçgüzar kefereden gemilerinden ise yüzde iki gümrük vergisi alınması öngörülmektedir. Kara yoluyla getirilen kumaşlardan da, eğer satarsa yine yüzde dört oranında vergi alınması belirlenmiştir. Aynı şekilde Gelibolu sınırında da aynı hükümler uygulanırken, Mudanya ve Mora yarımadasındaki Benefşe/Menekşe limanlarında ise farklı gümrük tarifeleri uygulandığı görülmektedir¹⁵.

Darphâne Kanunnâmesi

Fatih Sultan Mehmed döneminin bir başka hususi kanunnâmesi para darbıyla ilgili olup darphaneye dairdir. Bilinen tek yazma nüshası Paris Milli Kütüphanesi'nde olan *Darphane Kanunnâmesi*'nde Rumeli'de ve Anadolu'da nerelerde para basılabileceği; bu yerlerde ne kadar gümüşten

13 Akgündüz, *a.g.e.*, I, 367-377.

14 Akgündüz, *a.g.e.*, I, 378-380; Ziya Kazıcı, "Hisbe: Osmanlı Devleti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 18 (İstanbul 1998), s. 143-145.

15 Robert Anhegger - Halil İnalçık, *Kanunnâme-i Sultânî ber-Müceb-i Örf-i Osmânî*, Ankara 1956, s. 78-79; Akgündüz, *a.g.e.*, I, 381-383.

“Muhammed Hânî” adıyla 100 dirhem gümüştan kaç akçe kesilebileceği belirtilmiştir¹⁶.

Müteferrik Kanunnâmeler ile Sancak Kanunnâmeleri

Bu kanunnâmeler dışında, yine Fatih Sultan Mehmed döneminde hususî zümre, iş ve bölgelere dair ferman şeklinde çıkarılmış yasaknameler de günümüze ulaşmıştır. Bunların bir kısmı *Kanunnâme-i Sultânî ber-Müceb-i Örf-i Osmânî*’de bir araya getirilmiştir. Bu derleme eserde ayrıca özetle altın, gümüş ve diğer madenlerle ilgili yasalar; darphane ve sarrafiye hükümleri; sancak, subaşı ve mevkufat hükümleri; tuz, koyun, gümrük ve ibrişim yasası hükümleri; İstanbul’un Haslar, dalyan, mumhane, kapan, çeltik, sabunhane ve dellallık hükümleri de yer almaktadır.

Fatih Sultan Mehmed döneminde Rumeli eyaleti merkezi ve sancakları ile Anadolu eyaletine bağlı sancaklara dair çıkarılmış çok sayıda kanunnâmeler de vardır. Zira çok geniş alana yayılmış çok uluslu bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu’nda genel bir taşra teşkilâtı ve bir idare kanunu yapmak mümkün değildi. Bunun zorlukları Fatih sonrasında Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde Orta Doğu, Mısır ve Macaristan gibi yerlerin ilhak ve zaptıyla daha net ortaya çıkacaktır. Fatih döneminde Akkoyunlu gibi daha önce İslâm hukukunun uygulandığı ülkelerdeki kanunlar hemen aynen kabul edilmiş, Avrupa ve Adalar gibi “*diyâr-ı küfür*” olan yerlerde cari kanunlar ise şeriata uymayan kısımları atılarak benimsenmiştir. Fatih Sultan Mehmed devrinde Osmanlı Devleti dört eyaletten oluşmaktaydı. Bunlar da kendi içlerinde sancaklara ayrılmıştı. Osmanlı taşra teşkilâtında çekirdek birim sancaktır. Bu sancaklar için çeşitli kanunnâmeler çıkartılmıştır. Rumeli eyaletinin kanunnâmeleri Osmanlı Avrupası ile İstanbul ve Galata merkezli olarak çeşitli adlar altında meydana getirilmiştir. Bunlar dışında Bosna, Edirne, Gelibolu, Hersek, Sırbistan (Laz-ili), Manastır, Selanik, Semendire, Serez, Üsküp ve Vılk-ili (Vuçitrin) kanunnâmeleri de çıkartılmıştır. Anadolu yakası için ise bu eyalet ile Aydın, Hüdavendigâr (Bursa), Karesi, Kütahya, Saruhan ve Teke sancakları için kanunnâmeler devreye sokulmuştur¹⁷.

Sonuç olarak, İstanbul’u almakla devletin kuruluşunu tamamlayan II. Mehmed hakkıyla klasik Osmanlı padişahı tipinin temsilcisi olmuştur.

16 Akgündüz, *a.g.e.*, I, 384-386.

17 Bütün bu yerlerle ilgili çıkartılan kanunnâmeler için bk. Akgündüz, *a.g.e.*, I, 389-631.

Çıkarmış olduğu iki umumi kanunnâmeden başka idarî ve malî birçok kanunun da vâzı olmakla merkezi imparatorluğun banisi olmuş ve her bakımdan “Ebü'l-kavânin” sıfatını hak etmiştir. Ancak onun Fatih sıfatı her devirde diğer vasıflarının önüne geçmiş ve bu padişah Osmanlı kaynaklarında hep “Ebü'l-feth”, daha yaygın ifadesiyle ise “Fatih” sıfatıyla anılmıştır.

Kaynakça

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, I-IX, İstanbul 1990-1996.

ANHEGGER, Robert - Halil İNALCIK, *Kanunnâme-i Sultânî ber-Mûceb-i Örf-i Osmani*, Ankara 1956.

ÂŞIKPAŞAZÂDE, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Âli Bey, İstanbul 1332.

BARKAN, Ömer Lütfi, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları. Kanunlar*, I, İstanbul 1943.

BAŞAR, Fahmeddin, “Osmanlıların Kuruluş Döneminden İtibaren Alınmaya Başlanan İlk Ticarî Vergi Bâc-ı Bazâr’a Dâir”, *Osmanlı Öncesi İle Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri (9-10 Mayıs 2002)*, *Bildiriler*, I, İstanbul 2003, s. 165-180.

FATİH SULTAN MEHMED, *Kanunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, yay. Abdülkadir Özcan, İstanbul 2003, 2007.

-----, *Atam Dedem Kanunu - Kanunnâme-i Âl-i Osman*, yay. Abdülkadir Özcan, İstanbul 2012, 2017.

HAMİDULLAH, Muhammed, “İslâm Hukukunun Kaynaklarına Dair Yeni Bir Tedkik”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, I/1-4 (İstanbul 1954), s. 63-67.

İNALCIK, Halil, “Şeriat ve Kanunnâme”, *Osmanlı'nın İzinde - Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, haz. Feridun M. Emecen, İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu, II, İstanbul 2013.

-----, “Türk Tarihinde Türe (törü) ve Yasa Geleneği”, *Doğu-Batı*, sy. 13 (Kasım-Aralık 2000-2001), s. 65 vd.

KAFALI, Mustafa, “Cengiz Han”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 7, İstanbul 1993, s. 369.

KAZICI, Ziya, “Hisbe: Osmanlı Devleti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 18, İstanbul 1998, s.143-145.

KRAELITZ, Friedrich von, *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte*, I, Wien 1921.

NİZAMÜLMÜLK, *Siyasetname*, trc. Nurettin Bayburtluğil, İstanbul 1981.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı*, sy. 33, İstanbul 1982, s. 7-56.

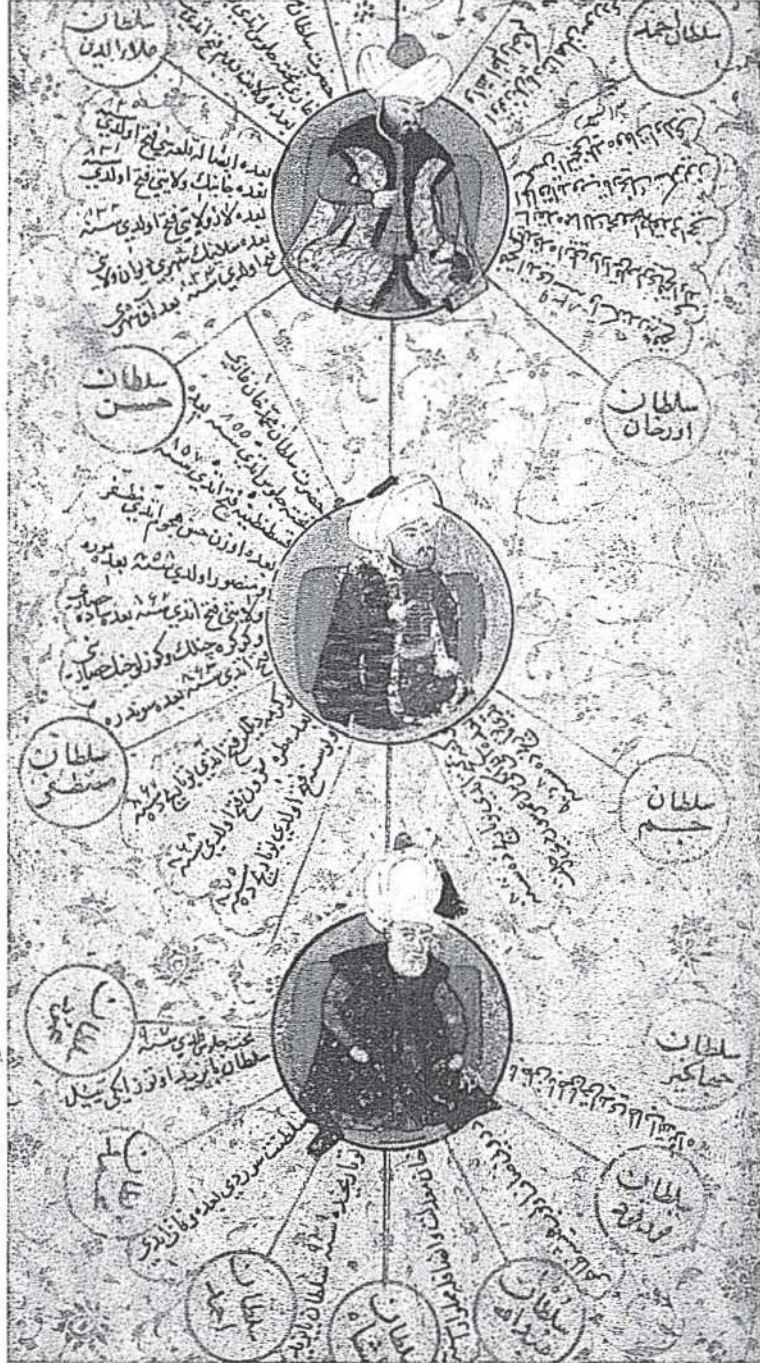
-----, "Pencik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 34, İstanbul 2007, s. 226-228.

TURSUN BEG, *Târih-i Ebü'l-Feth*, nşr. Mertol Tulum, İstanbul 1977.

Tüzükât-ı Timur - Timur'un Günlüğü ve Başarı Prensipleri, haz. Taragay Bahadıroğlu, trc. Kutlukhan Şakirov - Adnan Aslan, İstanbul 2004.

Fatih Sultan Mehmed'in Sinan Bey'e atfedilen portresi (TSMK, H. 2153, 145b)

II. Murad, II. Mehmed (Fatih) ve II. Bayezid minyatürü (Silsilenâme)